

Türkiye’de Kadın Kooperatifçiliği

Women's Cooperatives in Turkey

Doç.Dr. Aybala DEMİRCİ AKSOY¹ - Doç.Dr. Gülay GÜNAY²

Geliş Tarihi: 24.12.2017

Kabul Tarihi: 31.01.2018

Özet

Kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleri, aile ve sosyal yaşamdaki toplumsal norm ve değerler ile sahip oldukları haklar ve kaynaklara erişim konusundaki farklılaşmalar, yoksulluk sorununun irdelenmesinde kadın yoksulluğunun önemli bir parametresi olarak kabul edilmektedir. Pek çok çalışmada da kadınların yoksulluğa daha fazla maruz kaldıkları ve sayısal anlamda kadın yoksulluğunun giderek artmakta olduğu belirtilmektedir. Kooperatifler toplumların refah düzeylerinin yükseltilmesinde, sürdürülebilir kalkınmanın ve gelişmenin sağlanmasında önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Kooperatifler; özellikle kadın yoksulluğunun azaltılmasında, kadınların güçlendirilmesinde, etkinliklerinin artırılmasında ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasında etkili araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Geniş anlamda ekonomik işbirliği şekli olan kooperatifler, ortak amaçlara ulaşmak isteyen bireylerce oluşturulan bir örgütlenme modelidir. Aynı zamanda, bir ülkedeki sosyal, siyasal ve kültürel değerlerin gelişmesine katkıda bulunan kooperatifler; demokratik hakların kazanımı yanında, bilinçli ve örgütlü bir toplumun oluşumunda da önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu nedenle, kadın kooperatiflerinin, kadın bakış açısına sahip ve kadınların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çok amaçlı girişimler olarak kurulması gereklidir. Dolayısıyla kadın kooperatifleri, kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ile ekonomik faaliyetlerini geliştirmek suretiyle ortaklarının sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını olanak sağlamalıdır. Kadınların ilerlemesi ve güçlendirilmesi önündeki engellerin ortadan kaldırılmasında, kadın kooperatifçiliği ulusal ve uluslararası öncelikler arasında yer almalıdır. Bu çalışmada, kadın yoksulluğu kavramı ve kadın kooperatifçiliği ilişkisi ile sürdürülebilir gelişim açısından Türkiye’de kadın kooperatifleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın yoksulluğu, Kooperatifçilik, Kadın kooperatifçiliği, Sürdürülebilir kadın girişimciliği

Jel Kodları: J54, P36, P46

Abstract

Gender roles in women and men, social norms and values in family and social life, differences in access to the rights and resources are considered as an important parameter of women's poverty to examine the problem of poverty. In many studies it is stated that women are more exposed to poverty and that women's poverty is increasing in numerical sense. Cooperatives have important responsibilities in ensuring sustainable development and advancements to increasing the prosperity of communities. Cooperatives are considered to be one of the most effective tools in the reduction of women's poverty, the empowerment of women, the enhancement of their effectiveness and the elimination of gender inequality. Cooperatives in the broad sense of economic cooperation form an organization model in which individuals who want to reach common goals are formed. At the same time, cooperatives, which contribute to the development of social, political and

¹ Gazi Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Y.O. Sigortacılık Bölümü, aybala@gazi.edu.tr

² Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ggunay@karabuk.edu.tr

cultural values in a country, besides the democratic rights of recovery, it also has an important function in the formation of a conscious and organized society. For this reason, it is necessary for women's cooperatives to be established as multi-purpose enterprises with women's perspective and to meet the needs of women. Therefore, women's cooperatives should provide opportunities for their partners to live in a healthy and developed environment by improving their economic, social, cultural needs and economic activities. Women's cooperatives should be among national and international priorities in removing the barriers to women's advancement and empowerment. In this study, women's cooperatives were evaluated in Turkey in terms of the concept of women's poverty and the relationship between women's cooperatives and sustainable development.

Keywords: Women, Women's poverty, Cooperatives, Women's cooperatives, Sustainable women entrepreneurship

Jel Code: J54, P36, P46

GİRİŞ

Ülkeler, barındırdıkları nüfusun refah ve mutluluğunu sağlamak için, sahip oldukları kaynakları verimli bir şekilde kullanmak zorundadırlar. Ekonomik yapı içerisinde; üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim olarak sınıflandırılan temel ekonomik aktiviteler, düzenli ve dengeli bir şekilde işliyorsa ekonominin sağlıklı bir çizgi içerisinde olduğu söylenmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006:1). Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin yükseltilmesinde ve ilerlemenin sağlanmasında ekonominin dengeli, düzenli ve eşit bir çizgide büyümesi gerekir. Ancak bir ülkede kalkınmanın sağlanmasında sadece olumlu ekonomik gelişmeler değil aynı zamanda teknolojik yenilik, katılımcılık, demokratikleşme, çevre, kentsel yaşam koşullarının iyileştirilmesi, yönetim, örgütsel yenilik gibi alanlarda da gelişme ve ilerlemelerin kaybedilmesi gerekmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006:2; Sakınç, 2013:26). Bu nedenle bir toplumda kalkınmanın sağlanabilmesinde yerel yönetimler, bölgesel planlama, girişimciliğin artması için çeşitli teşvikler, kamusal yatırımlar, organize sanayi bölgelerinin kurulması, bölgesel kalkınma ajansları, teknoparklar, sivil toplum kuruluşları, serbest bölgeler ve özellikle kooperatifler en önemli aktörleri oluşturmaktadır (Tutar ve diğerleri, 2014:503). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından da vurgulandığı üzere kooperatifler, özellikle yoksulluğun azaltılmasına ve sosyal bütünleşmeye katkı sağlamaları açısından gelişme ve kalkınma araçları arasında büyük öneme sahiptir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012:26). BM Genel Kurulu; kooperatiflerin sosyo-ekonomik kalkınmaya, özellikle yoksulluğun azaltılmasına, istihdam yaratılmasına ve sosyal bütünleşmeye olan katkılarını vurgulayarak 2012 yılını “Uluslararası Kooperatifler Yılı” olarak ilan etmiştir (<http://koop.gtb.gov.tr>).

Bir ülkedeki ekonomik güçlenme ve kalkınma, kadınların ve erkeklerin, üretken faaliyetleri yürüterek kendi yaşamlarının ve toplumsal yaşamın kalitesini arttırmalarına destek olmaktadır (OECD, 2012:22). Kalkınmanın gerçekleştirilmesinde, yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi burada da daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, ekonomik açıdan da akılcıdır ve verimliliği artırarak tüm kalkınma araçlarını güçlendirmektedir (World Bank, 2011:12). Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımının önündeki engelleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla yoksullaşma riski taşıyan dezavantajlı gruplar arasında kadınlar, en kırılgan gruplardan birini oluşturmaktadır. Gerek ulusal gerekse uluslararası arenada pek çok kurum ve kuruluş yıllardır kadınların yoksulluğunu azaltmaya yönelik çeşitli alanlarda çaba harcamaktadırlar. Kadın yoksulluğuyla mücadele bağlamında, sosyal yardım, anlayış ve uygulamaların, toplumsal cinsiyete duyarlı bir çerçevede yeniden yapılandırılması, sosyal yardımlara bağımlılığı azaltacak, kadınların konumlarını iyileştirecek ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak yönde uzun vadeli faydalar sağlayacak oluşumlardan biriside

kooperatiflerdir. Kooperatifler; kadınların sosyo-ekonomik rollerinde değişimin sağlanmasında ve ekonomik pozisyonların güçlendirilmesini teşvik edici başarılı araçlardan biridir.

Türkiye’de kadın kooperatifleri ilk olarak 1999 yılında kurulmaya başlamıştır. Bunlar kadınlar tarafından kadınlar için oluşturulmuş yapılardır. Bugün, kadın kooperatifleri sektörü küçük olsa da, ülke genelinde ortaklarına ve topluma mal ve hizmet sunmaktadır. Kadın kooperatiflerinin irdelenmesi ve farkındalık oluşturulması kadınların güçlendirilmesi, kaynaklara ve fırsatlara erişimlerinin artırılması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesinde etkin şekilde katkıda bulunmaktadır. Ayrıca kadın yoksulluğunu azaltmada kadın kooperatiflerinin etkililiğine değinen çalışmaların literatürde sınırlı olması konunun önemini arttırmaktadır. Kadın kooperatifleri yalnızca ekonomik amaçlı ve yalnızca sosyal amaçlı olan yapılar arasında sınırı aşan örgütlenmelerdir. Bu çalışma kapsamında kadın yoksulluğu ve kadın yoksulluğun önlenmesinde kooperatiflerin önemi ve etkinliği incelenmiştir. Aynı zamanda Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin mevcut durumu, sorunları, engelleri ve çözüm önerileri ile birlikte sürdürülebilir gelişim açısından Türkiye’de kadın kooperatifçiliği değerlendirilmiştir.

Kooperatif Kavramı

Felsefesini, dayanışma ve ortak hareket etme düşüncesi üzerine kuran kooperatifçilik anlayışı, ilk olarak 28 tekstil işçisinin ortak girişimi olarak başlamış, günümüzde bir milyara yakın insanın ortak gücü haline gelmiştir (Kanlı, 2016:2). Günümüzde kooperatifçilik anlayışının gittikçe yaygınlaşması nedeniyle tanımını yapmak ve sınırlarını belirlemek zorlaşmıştır. Kooperatifçilik kavramının multidisipliner yaklaşımda kullanımının artmasıyla içerik olarak zenginleşmiştir. Mori (2014:3) yaşanan değişimler ve gelişmelerle birlikte kooperatifçilik anlayışının da değiştiğine vurgu yapmaktadır. Bu olgu, kooperatiflerin odağını belirli sosyal ya da mesleki gruplardan ve onların çıkarlarından alarak bir bütün olarak topluma kaymasını sağlamıştır (Mori, 2014:3).

Türkiye’de gelir adaletinin istenen düzeyde olmaması, istihdam ve işsizlik alanlarındaki sorunların tümüyle çözümlenememiş olması, plansız nüfus artışı, kontrolsüz kentleşme gibi birçok ekonomik ve sosyal sorunun hızla çözümü açısından sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesi ve uygulamaya konulması zorunludur. Bu sorunların çözümünde kooperatiflerin çeşitli yönlerden bölgesel ve ulusal düzeyde önemli katkı sağlayacağı, sosyo-ekonomik kalkınmayı ve gelişmeyi hızlandıracağı bir gerçektir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012:11).

Ülkemizin doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak hükümetlerin temel hedefleri arasında yer almaktadır. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde, ekonomide gelişimin sağlanmasında, sürdürülebilir kalkınmanın oluşturulmasında ve istihdamın artırılmasında kooperatiflerin önemli düzeyde katkıları bulunmaktadır. Kamunun ulaşamadığı bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlayan araçlardan biri olan kooperatifler, kuruldukları bölgelerde, temelinde dayanışma olan yoksulluk ve işsizlik gibi ekonomik problemlerden bir çıkış noktası olmuştur (Tutar ve diğerleri, 2014:502).

Sürdürülebilir bir toplumun oluşturulmasında tüketicinin korunması, kıt kaynakların etkin kullanımı, gelişmekte olan ülkelerde girişimciliğin artırılması gibi rolleri bulunan kooperatifler;

“... bireylerin ortak ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaç ve arzularının müşterek sahip olunan ve demokratik kurallar ile yönetilen bir işletme vasıtası ile karşılamak için gönüllü olarak oluşturdukları bağımsız bir organizasyondur.” şeklinde tanımlanmaktadır (Turan, 2005:101; Mülâyim 2006:17).

Ülkemizde, 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu (2004 yılında yapılan değişiklik sonrası) kooperatifleri şöyle tanımlamaktadır: *“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir”* (Değişik: 21/4/2004-5146/ 1 md.).

Tchami (2007:1) *“İşçi Örgütleri için Kooperatifçilik El Kitabı”*nda kooperatifçiliği *“Kooperatifleri, üyelerinin paylaştıkları sorunları çözmek için birlikte çalışmalarına yardımcı olan işletmelerdir.”* şeklinde tanımlamaktadır.

Tchami’ye göre (2007:1) kooperatif üyeleri gerçek ya da tüzel kişiler olabilir. Tüzel kişiliklerin kooperatifleri, ağ oluşturma, stratejik ortaklıklar ve franchising gibi, etkili bir ticari işbirliği biçimini temsil edebilir. Birçok işletmenin kapitalist yaklaşımına bir alternatif: bir tür ekonomik-sosyal işbirliği olarak görülmektedir. Sonuç olarak, iş dünyasının toplumsal refahını bir iş seviyesine uygulamayı amaçlayan kooperatif, kar amacı gütmeyen bir hizmet işletmesidir.

Türkiye’de Kooperatiflerin Mevcut Durumu

Ülkemizde kooperatifçilik hizmetlerinden sorumlu üç ayrı bakanlık bulunmaktadır. Tarımsal amaçlı kooperatifler Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının, yapı kooperatifleri Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, tarım dışı amaçla kurulan yapı kooperatifleri haricindeki kooperatifler ise Gümrük ve Ticaret Bakanlığının sorumluluğundadır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2016:14).

Kooperatifler içinde sayıca en fazla sayıya sahip olan tür konut yapı kooperatifleridir. Kooperatif ve ortak sayıları ile ilgili ayrıntılı analizler yapıldığında, tarımsal amaçlı kooperatiflerde kooperatif başına düşen ortak sayısının daha fazla, tarım dışı kooperatiflerde ise daha az olduğu görülmektedir. Ülkemiz kooperatifçiliğinde az ortaklı bir kooperatif yapısı hakimdir. TÜİK verilerine göre, son yedi yıla ilişkin olarak kurulan kooperatifler, tür ve sayı bakımından değerlendirildiğinde; en çok kurulan kooperatiflerin konut yapı kooperatifleri, tarımsal kalkınma kooperatifleri ve taşıma kooperatifleri olduğu anlaşılmaktadır. Türk Kooperatifçilik Raporuna göre bu üç Bakanlığın görev ve sorumluluk alanında faaliyet gösteren 26 ayrı türde 72.563 kooperatif bulunmakta olup, bu kooperatiflerin 7.373.224 ortağı vardır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2016:15). Tablo 1’de 2016 yılında Türkiye’de faaliyet gösteren kooperatifler ve ortak sayıları yer almaktadır. Tablo 1 genel olarak değerlendirildiğinde; faaliyet alanına göre fazla sayıdaki kooperatif (44.910) konut yapı alanında olup, bu kooperatifleri sırayla tarımsal kalkınma kooperatifleri (7.534), motorlu taşıma kooperatifleri (6.491), tüketim kooperatifleri (2.617), sulama kooperatifleri (2.381) ve tarım kredi kooperatifleri (1.625) ve diğerleri izlemektedir.

Tablo 1: Türkiye’de kooperatifler ve ortak sayıları

Faaliyet Alanına Göre Kooperatifler	Kooperatif	Ortak
Konut-Yapı	44.910	1.655.098
Tarımsal Kalkınma	7.534	805.368
Taşıma	6.491	187.277
Tüketim	2.617	234.797
Sulama	2.381	282.867
Tarım Kredi	1.625	1.054.340
Üretim Pazarlama	428	18.845
Tarım Satış	304	402.289
Yaş Sebze-Meyve	37	3.142
Pancar Ekicileri	31	1.564.320
Diğer	6.205	1.164.881
Toplam	72.563	7.373.224

Kaynak: Türk Kooperatifçilik Raporu 2016. <http://koop.gtb.gov.tr>

Kadın Yoksulluğunun Önlenmesinde Kooperatiflerin Önemi

Yoksulluk, insanlık tarihi ile birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. İlk toplumlardan günümüze kadar farklı şekillerde görülmüştür (Açıkgöz ve Yusufoğlu, 2012:78). Yoksulluğun bireyler ve toplum içerisinde görülüş şekli ve algılanış biçimi farklılık gösterse de, tarih boyunca hemen hemen tüm toplumların sosyal sorunlarının başında yer almıştır. Ancak, yoksulluğun kitlesel bir boyut kazanması, yayılması, ekonomik, sosyal ve siyasi alanda yer almaya başlaması Sanayi Devriminden sonra gerçekleşmiştir (Açıkgöz, 2010:48; Şenses, 2001:18).

Son 50 yıldır dünya üzerinde büyük bir refah artışı gerçekleşmesine rağmen, dünya nüfusunun % 46’sı yani iki milyar sekizyüz milyon insanın Dünya Bankası tarafından belirlenen günlük (2 ABD doları) yoksulluk sınırının altında yaşadığı rapor edilmiştir. Bir milyar ikiyüz milyon insan ise açlık sınırının (1.25 dolar ve daha az) altında yaşamlarını sürdürmektedir. Her yıl yaklaşık olarak 18 milyon insan yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı çok erken yaşta ölmektedir. Bu rakam toplam insan ölümlerinin üçte birini oluşturmaktadır. Her gün 50.000 insan (34.000’ni beş yaşın altındaki çocuklar olmak üzere) yoksulluğa bağlı sebeplerden dolayı ölmektedir (Kabaş, 2010:9). Dünya Bankası 2011 yılı verilerine göre son 30 yıldır mutlak yoksulluk (günlük olarak en fazla 1.25 dolar ile geçinmeye çalışanlar) içinde yaşayanların sayısı 1 milyara ulaştığı ve bu sayısının dünya nüfusunun %14.5’ini oluşturduğu tahmin edilmektedir (World Bank, 2011). Geçtiğimiz on yıl içinde özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluk içinde yaşayan kadınların sayısı erkeklerin sayısı ile orantısız bir şekilde artış göstermiştir. Yapılan tahminlere göre tüm dünyada yoksulların yaklaşık %70’ini kadınlar oluşturmaktadır (Gimenez, 2004:98).

Pek çok çalışmada da ifade edildiği gibi yoksulluk yalnızca kadınları ilgilendiren bir sorun olmamakla birlikte, günümüzde en çok kadınları etkilemektedir (Öztürk ve Çetin, 2009:2661; Şener, 2009:3; Açıkgöz, 2010:46; Güzel, 2011:8; Gerşil, 2015:165; Özdemir ve Yılmaz, 2011:73). Kadın yoksulluğu hem çok boyutlu hem de sektörlerarası olarak düşünülmesi gereken bir sorundur. Kadınlar yoksulluğu evde ve toplum içinde farklı şekillerde farklı zamanlarda ve farklı mekanlarda yaşayabilirler. Diğer bir ifadeyle kadınların yoksulluğu yaşama biçimleri içinde bulundukları zaman, durum ve koşullara göre farklılaşabilmektedir. Toplumda cinsiyet rollerinin neler olduğunu belirleyen toplumsal normlar ve beklentilerle birlikte aile içerisinde yaşa ve cinsiyete bağlı ortaya çıkan eşitsiz güç ilişkileri, kadın ile erkeğin yanı sıra kadınlar arasında var olan yapısal eşitsizlikler kadınların yoksulluğu yaşama biçimlerini farklılaştırmaktadır (Bradshaw ve Linnekar, 2003:9). Kadın yoksulluğu, 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Konferanslarında, Kopenhag Dünya Kalkınma Zirvesi ve Pekin 4. Dünya Kadın Konferansı'nda bir dünya sorunu olduğu kabul edilmiştir (Ecevit, 2003:85).

Kadın yoksulluğu, yüksek işsizlik ve üretimde yoğun bir şekilde "makine"nin kullanılmaya başlanması ile artmıştır. Bununla birlikte dengesiz kaynak dağılımı, eğitimsiz ya da düşük eğitimli kadınların kaynaklara ulaşmadaki mahrumiyetleri, kadınları zor şartlar altında çalışmaya itmiştir. Kadınların büyük bir çoğunluğunun kayıt dışı çalışması, sosyal güvenlik olanaklarından yeterince yararlanamamaları, düşük eğitim düzeyi, mesleki becerileri kazanmamış olmaları ve yetersiz iş deneyimleri istihdam olanaklarından yararlanmalarını engellemekte ve bu durum kadınların daha fazla yoksullaşmalarına sebep olabilmektedir (Gerşil, 2015:162-163). Ayrıca kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği hem iş olanakları hemde istihdam koşulları açısından varlığını sürdürmektedir. Ortalama olarak aynı işi yapan erkekler kadınlardan daha fazla kazanmakta, liderlik ve yönetim pozisyonlarında erkekler daha fazla yer almaktadır (Ryder, 2015). Tüm bu faktörlerin yanı sıra cinsiyet rollerinin katılığı ve kadınların yetki ve karar alma mekanizmaları ile eğitim, öğrenim ve üretim kaynaklarına kısıtlı ulaşımı ve ailenin güvenliğini tehdit edebilecek diğer unsurların ortaya çıkması da bu durumun sorumlusu olan unsurlardır. Toplumsal cinsiyete dayalı bakış açısını ana görüş olarak tüm ekonomik analiz ve planlamalara yeterince yansıtmamak ve yoksulluğun yapısal nedenlerini yeterince ele almamak da kadınların yoksullaşmasına katkıda bulunan unsurlardır (Günay ve diğerleri, 2016: 279).

Bir ülkenin gelir düzeyi ile çalışan sayısı arasında birebir bir ilişki olduğu göz önüne alındığında ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma için kadın istihdamının artırılması gerektiği açıktır. Kadınların tam ve eşit katılımıyla düzenlenen ve izlenen sağlam ve kararlı makroekonomik ve sektörel politikaları oluşturmak ve uygulamak, geniş tabanlı sürekli ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Yapılan çalışmalar; kadın istihdamının yetersiz kaldığı ülkelerde, %100 erkek istihdamının sağlanması durumunda bile istenilen gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH) düzeyine ulaşılmasının mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Aşık, 2013:2).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Haziran 2016 işgücü istatistiklerine göre istihdam oranı % 47,1 olarak gerçekleşmiştir. İstihdam edilenlerin % 20,2'si tarım, % 19,3'ü sanayi, % 7,5'i inşaat, % 53,1'i ise hizmetler sektöründe yer almıştır. Cinsiyete göre işgücüne katılma oranları incelendiğinde ise

erkeklerin % 72,3'ünün, kadınların ise % 33,0'ünün işgücüne katıldıkları belirlenmiştir. Eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılan kadın sayısı da artmaktadır (TÜİK, 2016). Mart 2017 işgücü istatistiklerine göre istihdam oranı %46,1 olmuştur. Bu dönemde erkeklerde işgücüne katılma oranı %71,9 iken, kadınlarda ise işgücüne katılım %32,9 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2017). EUROSTAT 2015 verilerine göre 28 AB ülkesinde (20 – 64 yaş arası) işgücüne katılma oranı kadınlar için %64,3 erkekler için %75.9'dır. Avrupa Birliği üyesi olan tüm ülkelerde, kadın istihdam oranları erkeklerinkinden daha düşük olup, AB çapında büyük farklılıklar göstermektedir (EUROSTAT, 2016). Ayrıca küresel olarak da erkeklerin işgücüne katılım oranı kadınlardan daha yüksektir. Dünya genelinde çalışma yaşında olan erkeklerin %77,0'si istihdam edilirken, çalışma çağındaki kadınların ancak %50,0'si işgücüne katılabilmektedir (UN, 2015:89)

Türkiye'de genel olarak son yıllarda kadınların işgücüne ve istihdama katılım oranlarında bir artış kaydedilmesine rağmen, toplamda erkeklerin oranının ancak üçte biri kadardır. Bu hali ile Türkiye, G20 ülkeleri ve Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında kadınların işgücüne katılma oranının en düşük olduğu ülke konumundadır (Küçükali, 2013:6). Kadın istihdamının artırılmasında öncelikle Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının neden çok düşük olduğunu ve neden düşmeye devam ettiğini belirlenmesi önem arz etmektedir (Öz, 2010: 1; Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi, 2003). "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı" raporunda kadınların işgücüne katılımlarının giderek düşmesinin iki temel nedeninin kentleşme ve tarımsal faaliyetlerden uzaklaşma olduğu belirtilmiştir (Öz, 2010:2).

Yoksulluğun yapısal nedenlerini ele almak ve insan merkezli sürdürülebilir kalkınmayı başarmanın genel çerçevesi içinde yoksulluğu yok etmeye ve cinsiyete dayalı eşitsizliği azaltmaya kararlı olmak gerekmektedir. Diğer yandan Kamu harcamalarının tahsisini, kadınlara ekonomik fırsatlar ve üretim kaynaklarına eşit ulaşılabilirlik sağlayacak ve başta yoksulluk içinde yaşayanlar olmak üzere kadının temel sosyal, eğitim ve sağlıkla ilgili ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden düzenlemeler yapılmalıdır (Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi, 2003). Gerek ulusal gerekse uluslararası arenada pek çok kurum ve kuruluş yıllardır kadınların yoksulluğunu azaltmaya yönelik çeşitli alanlarda çaba harcamaktadırlar. Tarımsal verimliliği arttırmak, hayvancılığı geliştirmek ve geçim kaynakları fırsatları sağlamak gibi yatırımlar yoksul kırsal kadınların ihtiyaçlarını karşılama da temel yaklaşımlardır (Günay ve diğerleri, 2016:315). Günümüzde dünya çapında milyonlarca kadına ulaşan bir başka, daha popüler ve etkili yoksullukla mücadele yolu ise kadın girişimciliğini destekleyen kadın kooperatiflerdir.

Kooperatifler, toplum içinde kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlendirilmelerinde ve toplumsal eşitliğin sağlanmasında önemli katkıları olan kuruluşlardır. Kendilerini, ailelerini ve topluluklarını desteklemek için kooperatif iş modelini kullanan kadınların dünya çapında örnekleri vardır. Bununla birlikte, uluslararası kooperatifçilik hareketi, kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik faaliyetleri, gündeminin merkezine yerleştirmeleri gerekmekte, bu konuda yapabilecekleri ve yapmaları gerekenler çok daha fazladır (Ryder, 2015).

ILO'nun 2002 yılında yayınlamış olduğu 193 Nolu Tavsiye Kararında, tüm ülkelerde kooperatiflerin geliştirilmesini teşvik etmek için tedbirler alınmasını önermektedir. "*Özellikle yönetim ve liderlik*

düzeyinde kadınların kooperatif hareketine her seviyede katılımını artırmak için özel bir önem verilmesi" gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, kooperatiflerde ve işlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini artırmaya yönelik ulusal politikalar önermektedir (ILO, 2002).

Kadın kooperatifleri; kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması ile sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını ve sürdürülebilir bir gelişim sağlamalarına olanak sağlayan araçlardır. Kadın kooperatiflerinin; ortaklarına mesleki eğitim vererek el becerilerini geliştirmek, ortaklarının mal ve hizmet üretimleri için gerekli girdi ve ekipmanları tedarik etmek ve ortaklarının sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını gidererek, sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarına zemin hazırlamak gibi amaçları bulunmaktadır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012:27).

Literatürde kadın kooperatifçiliğine ilişkin yapılan bir tanımlamaya rastlanmamıştır. Kadın Kooperatifleri Birliği (SİMURG) (2015) kadın kooperatiflerini "ihtiyaçları ve öncelikleri temelinde hizmet geliştirmek üzere yerel kadın grupları tarafından oluşturulan yapılardır" şeklinde tanımlamaktadır (Duguid ve arkadaşları, 2015:38)

Türkiye’de Kadın Kooperatifçiliği

Kadın kooperatifi meselesi hem devlet hem sivil toplum hem de uluslararası örgütlerin giderek daha yakından ilgilendiği bir olgudur (KEİG, 2015:12). Dünya’da yoksulluğa çözüm olması, istihdamı arttırması açısından kooperatifler önemli ekonomik kalkınma araçlarıdır. Özellikle yoksulluktan ve işsizlikten en çok etkilenen dezavantajlı grup olan kadınlar, kadın kooperatifleri ile bu durumu aşmaya çalışmaktadır. Dünyada Hindistan, Yugoslavya, İran, Nijerya, Tayland gibi ülkelerde FAO ve ILO gibi kuruluşların çeşitli projeleri ile Kadın Kooperatifleri çalışmalar yapmaktadır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012:2). *Son yıllarda kadın girişimciliğini arttırmak amacıyla gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çeşitli projelerle kadınların kooperatif kurmaları veya kooperatiflere aktif üye olmaları teşvik edilmiştir.* Her şeyden önce, kadın kooperatifleri ve kadın kooperatifleşmesi, bir "kalkınma çözümü" olarak hızla popülerleşmekte, öne çıkmaktadır. Kooperatiflerin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi komitesi (COPAC, 2015) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada son 20 yıldır dünya genelinde kadınların kooperatiflere katılma oranının %75 arttığı belirlenmiştir.

Tüketici kooperatiflerinin üyelerinin çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Örneğin Japonya’da kooperatif üyelerinin %95’i kadınlardan oluşmakta ve kadınlar aynı zamanda kooperatif yönetim sisteminde de aktif rol almaktadırlar. Kadınlar işçi kooperatiflerinde de güçlü bir varlık göstermeye başlamışlardır. İspanyol İşçi Kooperatifleri Konfederasyonu’nda (COCETA), üyelerinin % 49’unu kadınlar oluşturmakta, kadınların %39’u yönetici pozisyonlara sahiptir. İtalya, moda endüstrisindeki işçi kooperatiflerinde çalışanların %95’i kadındır. Doğu Afrika’da kadınların kooperatiflere katılımı giderek artmaktadır. Tanzanya’da mali kooperatif sektöründe 2005 yılından bu yana kadın üyeliğinin dört kat arttığını ve kadınların payının % 43’e yükseldiğini ortaya koymaktadır. Uganda’da kadınlar erkeklerden daha fazla tarımsal kooperatiflere katılmaktadırlar. Doğu Afrika’daki mali kooperatif kurullarındaki kadınların varlığı % 24’ten (Kenya) % 65’e (Tanzanya) yükselmiştir (ILO, 2015:7). Dünya genelinde kadınların giderek kooperatif kurmaları ve kooperatiflere katılımlarının

artması, istihdam olanaklarını ve aynı zamanda kaynaklara erişimlerinin artması anlamına gelmektedir.

Kadınların Türkiye’deki kooperatiflerdeki durumu ile ilgili ulaşılabilir bilgi kısıtlıdır. Cinsiyete göre kooperatif ortaklarına ilişkin resmi veri bulunmamaktadır. Mevcut kooperatiflerin kadın ortakları üzerindeki etkisine ilişkin bilgi de çok kısıtlıdır. Türkiye’deki kadın kooperatifleri, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’na bağlı kooperatif türlerinden biridir. 2012 – 2016 Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planının (TÜKOSEP) faaliyetleri arasında “girişimcilik becerilerini ve ekonomiye bir aktör olarak katılımlarını geliştirecek” bir araç olarak en az 20 kadın kooperatifinin kurulması bulunmaktadır. Bu faaliyet, Eylem Planında Türkiye’deki kadın kooperatiflerine, hatta genel olarak kadınlara değinilen tek bölümdür (Duguid ve arkadaşları, 2015:34).

Ülkemizde Kadın Kooperatifleri öncelikle deprem bölgesi Kocaeli, İzmit başta olmak üzere İstanbul’da da örgütlenmeye başlamıştır. Daha sonra Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ve tüm Türkiye’de örgütlenmişlerdir (Özdemir, 2008:204). Bugün ülkenin her tarafına yayılmış olarak farklı faaliyet alanlarına sahip kadın kooperatifinden bahsedilmektedir. Sayıları gün geçtikçe artmaktadır. Yapılan bir çalışmada 2005 yılında kadın kooperatifleri sayıları 36 iken günümüzde nerdeyse üç katına çıkmıştır (Özdemir, 2005:74). Türkiye’de kadın kooperatiflerin mevcut durumunu (2015) belirlemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın bulgularına göre 63 kadın kooperatifinin aktif, 47’sinin faaliyet halinde 48’inin inaktif, 14’ünün büyüme göstermekte olduğu ve 2’sinin kurulma aşamasında olduğu görülmektedir (Tablo 2.). Çalışmadan elde edilen bu verilere göre aktif kadın kooperatifi sayısı (63) yüksek bir rakam olmasa da, kooperatiflere yönelik ilgi ve olanak olduğuna işaret etmektedir (Duguid ve diğerleri, 2015).

Tablo 2. Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Durumu

Durum	Kadın kooperatiflerinin sayısı
Başlangıç	2
Faaliyet halinde	47
Büyüyor	14
Aktif	63
İnaktif	10
Fesih sürecinde	8
Kapandı	20
İnaktif	38
Toplam	101

Kaynak: Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu (2015). <http://documents.worldbank.org>.

Kadın kooperatifleri genelde İşletme kooperatifi biçiminde kurulmaktadır. Ev eksenli çalışanlar ise Küçük Sanat Kooperatifi biçiminde örgütlenmeyi tercih etmektedirler. Bunun yanında konut, yayıncılık, üretim ve pazarlama, yardımlaşma kooperatifleri de kurulmuştur. Kadınlar bu kooperatiflerde çeşitli el ürünlerinin değerlendirilmesinden, ev yemekleri ve yöresel yemekler yapımı, kuaförlük hizmetleri, kadın ve çocuk merkezleri kurulmasının yanında sosyal ve sanatsal açıdan desteklere kadar birçok faaliyette bulunmaktadır (Özdemir ve Yılmaz, 2011: 74).

Kadın kooperatifleri ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda gerek ülkemizde gerekse yabancı ülkelerde kadın kooperatiflerin yasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan benzer sorunlarla karşılaştıkları belirtilmektedir. Kadın kooperatiflerinin kurulması ve işletilmesi aşamasında sermaye ile ilgili sorunlar, yasal güçlükler, yüksek yasal ve idari harçlar ve destek bulamamak gibi bürokratik, toplum cinsiyet rolleri çerçevesinde kadının aile içi sorumlulukları ve erkeğin baskın olması, iletişim becerilerindeki sınırlılıklar, farklı kooperatifler arasındaki entegrasyonun yetersizliği ve ortakların bir işletmeyi yürütecek, kooperatifi yönetecek becerilerinin düşük olması, kazançlarının yetersiz olması gibi kültürel, ayrıca derin yoksulluk, sosyo-kültürel normlar ve işsizlik gibi yerleşik ve yaygın diğer toplumsal sorunlar bulunmaktadır (Van Vliet, 2006:6-7; Özdemir, 2008:207; Duguid ve arkadaşları, 2015:34; Mayoux, 1995:221; Koutsou ve diğerleri, 2003:53).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2012-2016 yılı Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planının 3.7 No'lu eylemi çerçevesinde kadınların girişimcilik kabiliyetlerinin artırılması ve ekonomide bir aktör olarak yer almalarının sağlanması için kooperatifler çatısı altında örgütlenmeleri yönünde çalışmalarda bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda Bakanlık 2012 yılında "*Kadın Kooperatifleri Tanıtım ve Kapasite Geliştirme Projesi*" adı altında süresiz bir çalışma başlatmıştır. Projenin en önemli amaçlarından birisi kooperatifler aracılığıyla kadın istihdamının artırılması ve gizli kadın emeğinin değerlendirilerek ekonomiye katılımının sağlanması, kadınların kooperatifler aracılığı ile ekonomik özgürlüğüne kavuşmasının sağlanması olarak belirtilmiştir. Bakanlık kadın kooperatifleri için "*Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi ana sözleşmesi*"ni yayınlamıştır. Bu sözleşme de diğer kooperatiflerden farklı olarak "*üretim becerisinin*" geliştirilmesine vurgu yapılmıştır (KEİG, 2015:13).

Türkiye'de, son 10 yılda, pek çok aktörü kapsayan geniş bir sosyo-politik çevrede kadın kooperatifinin kadının kalkınması açısından geçerli, işlevsel ve etkin bir model olduğu yönünde genel bir uzlaşma oluşmuştur. Kadınların ve farklı kadın gruplarının gelir, sosyo-ekonomik hayata katılım, istihdam ve örgütlenmeye yönelik arayışlarını yönlendirebilecekleri bir model olarak, kadın grupları arasında giderek daha sık gündeme gelmektedir. Aynı şekilde, devlet, kalkınma örgütleri, sosyal hareketler açısından, toplumsal cinsiyet konusundaki hedef ve vizyonlarını somut ve sonuç odaklı olarak ifade edebilecekleri bir formül olarak görülmektedir. Kadın kooperatifi ve kadın kooperatifleşmesinin yaygınlaşması ve popülerleşmesi, kooperatif modelinin tek tek bu aktörlerin tercihlerini yansıttığının ötesinde, tüm bu tarafları buluşturabilecek bir uzlaşma gibi algılanmaya başlanması ile ilişkilidir. Bu hali ile, kadın kooperatifçiliği, farklı aktörlerin çeşitli arayış ve girişimlerini eklektik şekilde bir araya toplayan, uygulamada geride pek çok da belirsizlik bırakan parçalı ve kadın odaklı kalkınma vizyondur (KEİG, 2015:15).

SONUÇ

Kooperatif kavramı, bugün geldiğimiz noktada, ilk çıkış nedeni olan ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması fikriyle artık tanımlanmamakta, kavrama sosyal, kültürel ve siyasal değişimler çerçevesinde farklı anlamlar da yüklenmektedir. Bu bağlamda yepyeni bir sosyal yapı ve yaşam biçimi hareketi olarak “mahalle kooperatifleri”, yeni ve sürdürülebilir gelişmeye dayalı bir toplumsal yapı oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile kooperatifler, yeni bir medeniyetinin oluşumunda stratejik bir görev alabilirler ve 21.yy’ın kronik sorunlarının çözümünde anahtar rol üstlenebilirler (Kanlı, 2016:28).

Küresel bir sorun haline gelen kadın yoksulluğunun mahrumiyetler, dezavantajlı konum ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi farklı sınırlılıklar açısından ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, kadın-erkek, anne-çocuk ve çocuk-ebeveyn ilişkileri, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlardaki ayrımcılıkların ortadan kaldırılması ve bunlara yönelik olarak sosyal politikaların yapılandırılması ve uygulamaya konulması, eğitim fırsatların kadınlar tarafından ulaşılabilirliğinin artırılması, kadınların geleneksel ilişki ağlarının pençesinden kurtarılması üzerinde önemle durulması gereken konular olarak görülmektedir (Açıkgöz, 2010:58-59).

Kadın yoksulluğuyla mücadele aracı olan sosyal yardımların, kadınların yaşadığı yoksulluğu hafifletmede önemli bir yeri olmasına rağmen, kadınların kamusal ve özel alandaki toplumsal konumlarına ilişkin ciddi bir etkisini görmek mümkün olamamaktadır (Şener, 2012:63). Kadın kooperatifleri kuruluş amaçları ve vizyonları doğrultusunda yoksulluk çeken, sosyal hizmetlere ulaşmakta güçlük yaşayan kadınların yardımlaşma ve güçlenme temelinde örgütlenmelerini sağlamaktadır. Böylece gerek kamusal gerekse özel alanda kadınların yapısal sorunlarının daha kolay ve etkin çözümü gerçekleştirilebilmektedir.

Yoksulluğu azaltma ve sosyal hizmet perspektifi ile çalışan kadın kooperatifleri, pek çok kadın için sosyal hayata katılımı ilk adımı oluşturmaktadır. Kurumlar, haklar, sosyal ağlar ve hizmetlere erişimde kadınlar açısından önemli bir araç konumundadırlar. Bu nedenle, bu kooperatiflerin kadın bakış açısına sahip, kadınların ihtiyaçlarını karşılamaya ve toplumsal görünürsüzlüklerini arttırmaya yönelik çok amaçlı girişimler olarak kurulması gerekmektedir.

Yerel kalkınma yaklaşımına sahip kadın kooperatifleri, kadınların üretimde bulundukları alanlar için üretime dönük ve kadınların ihtiyaçlarına yönelik tüketim, sosyal hizmet ve eğitime dönük kapsamlı örgütlenmeler haline gelme potansiyeline sahiptir. Bu noktada, yereli tanıyan ve yerelde kadınlarla yakın ilişkileri bulunan kadın örgütlerinin oluşturulması yada Sivil Toplum Örgütlerinin ağırlıkları olarak bu alanlarda kritik rolleri üstlenmeleri önemlidir.

İster toplumsal yarar, ister istihdam yaratmak ya da üretim yapmak amacıyla kurulmuş olsunlar, kooperatifler her durumda kadınlar için bir etkileşim, fırsatlara erişim ve dayanışma imkan sağlamaktadır. Kooperatif çatısı altında farklı yeteneklere sahip kadınların bir araya gelerek ortak bir kapasite oluşturabilmeleri, ülkelerin sosyal ve ekonomik yönden kalkınmalarına büyük faydalar sağlayacaktır. Bu bağlamda, ekonomik yönden ayakta durabilen kadınlar ailesine, yaşadığı toplumsal çevreye ve ülkesine daha faydalı bir birey olarak toplumsal hayatta hak ettiği yeri

alabilecektir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen eğitim, sağlık, mülk edinme, kredi kullanabilme ve kaynaklara erişimde yaşanan cinsiyet eşitsizlikleri kadınların kooperatiflere katılımlarını sınırlandıran faktörler olarak halen önemini korumaktadır (ILO, 2015:7).

Genel bir değerlendirmeye kooperatifler, özellikle kadınların bulunduğu topluma verimli hizmet vermesini sağlamaktadır. Kooperatiflerin, kadınların toplumda tanınması ve aile içinde de ekonomik bağımlılığının azaltılması fonksiyonun yanı sıra, uygulanacak çeşitli programlar aracılığıyla kadınların sosyal ve ekonomik alanda güçlendirilmesinde ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında çok önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak kadın kooperatiflerinin kadınların yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde yoksulluğun azaltılmasında ve işgücüne katılımlarının artırılmasında en önemli çözüm araçlarından biri olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, Reşat (2010). "Kadın Yoksulluğu Üzerine Bir İnceleme." Yardım ve Dayanışma, Cilt:1 sayı:2 ss:45-60.
- Açıkgöz, Reşat ve Yusufoglu, Ömer Ş. (2012). "Türkiye'de Yoksulluk Olgusu ve Toplumsal Yansımaları." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1 ss:76-117.
- Aşık, Güneş A. (2013). "Kalkınma planı ve 'Türkiye'yi Kadınlar Büyütebilir mi?' Sorusu." Değerlendirme Notu. TEPAV Politika Notları <http://www.tepav.org.tr> (12 Eylül 2017).
- Bradshaw, Sarah ve Linneker, Brain (2003). „Challenging women's poverty: Perspectives on gender and poverty reduction strategies from Nicaragua and Honduras." CIIR-ICD Briefing, CIIR-ICD London.
- COPAC-The Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives (2015). "Cooperatives, Women and Gender Equality." http://www.copac.coop/wp-content/uploads/2015/07/COPAC_PolicyBrief_CoopsWomen.pdf
- Duguid, Fiona; Durutaş, Gökçen; Wodzicki, Michael (2015). "Türkiye'de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu."
- Esim, Simel ve Omeira, Mansour (2009). "Rural women producers and cooperatives in conflicts settings in the Arab States." FAO-IFAD-ILO Workshop on Gaps, trends and current research in gender dimensions of agricultural and rural employment: differentiated pathways out of poverty. Roma. İtalya.
- EUROSTAT (2016). "Employment Statistics." http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics (28 Eylül 2015).
- Gerşil, Gülşen (2015). "Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu." Yönetim ve Ekonomi, Cilt:22 Sayı:1 ss:159 – 181.
- Gimenez, Martha E. (2004). "Connecting Marx and Feminism in The Era of Globalization: A Preliminary Investigation". *Socialism and Democracy*, Cilt:18 Sayı:1 ss:85-105.
- Günay, Gülay; Demirci Aksoy, Aybala ve Bener, Özgün (2016). "Dünyada Kadın Sorunları." (ss.272 – 321) (Ed: Aydın, F.), Günümüz Dünya Sorunları. Ankara, Pegem Akademi
- Güzel, Simla (2011). "Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Dünya Bankası Ve Mikro Kredi Uygulaması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme." *Azerbaycan Vergi Haberleri*, Cilt:8 ss:79–96.

- <http://documents.worldbank.org/curated/en/931051485321696406/text/112242-WP-TURKISH-PUBLIC-Rapor-TR.txt>
- <http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2611a79f514ac499aad/TKR-2015-2017%200510-BASIM.pdf> (22 Eylül 2017).
- ILO (2002), "Recommendation 193 Concerning the Promotion of Cooperatives." <http://www.ilo.org> (20 Eylül 2017).
- ILO (2015). "Cooperatives and the Sustainable Development Goals A Contribution to the Post-2015 Development" Debate A Policy Brief.
- Kabaş, Tolga (2009). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele." Adana: Nobel Kitap.
- Kanlı, İ. Bakır (2016). "Sürdürülebilir Gelişmeyi Sağlamada Stratejik Bir Araç: Mahalle Kooperatifleri." *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt:25 Sayı:3 ss:1-34.
- KEİG (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimciliği) (2015). "Türkiye’de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler." İstanbul Kayhan Matbaa
- Koutsou, Stavriani, Iakovidou, Olga ve Gotsinas, Nicolas (2003). "Women’s Cooperatives in Greece: An On-going Story of Battles, Successes and Problems." *Journal of Rural Cooperation*, Cilt:31 Sayı:1 ss: 47-57.
- Küçükali, Adnan (2013), "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapının Kadınların Çalışma Hayatı Üzerine Etkileri: Erzurum Örneği", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. Cilt:1 ss:1-19.
- Mayoux, Linda (1995). "Alternative Vision or Utopian Fantasy?: Cooperation, Empowerment and Women’s Cooperative Development in India." *Journal of International Development*, Cilt:7 Sayı:2 ss: 211-228.
- Mori, Pier Angelo (2014) "Community and cooperation: the evolution of cooperatives towards new models of citizens’ democratic participation in public services provision", Euricse Working Paper n. 63 | 14.
- Mülayim, Ziya Gökalp (2006). "Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik". Ankara, Yetkin Yayınları.
- OECD (2012), "Poverty Reduction and Pro-Poor Growth: The Role of Empowerment", *OECD Publishing*. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264168350-en> (10 Ağustos 2017).
- Öz, Sumru (2010). "Kadın İstihdamını Artırmak, Ekonomik Araştırma Forumu (EAF) Notu 10-11. ss:1-5, https://eaf.ku.edu.tr/sites/eaf.ku.edu.tr/files/eaf_pn1011.pdf (16 Eylül 2017).
- Özdemir, Gülen; Yılmaz, Emine (2011). "Kadın Girişimciliği ve Kooperatifler." Uluslararası II. Trakya Bölgesi Kalkınma - Girişimcilik Sempozyumu Bildiri Kitabı I, Kırklareli.
- Özdemir, Gülşen (2008). "Günümüz Kooperatiflerinde Dönüşümün Örneği: Kadın Kooperatifleri", Türk Kooperatifçilik Kurumu tarafından 9-10 Ekim 2008 tarihinde düzenlenen XIX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresinde sunulu bildiri, 2008
- Öztürk, Mustafa; Çetin, Başak Işıl (2009). "Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar." Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt:3 Sayı:11 ss:2661-2698.
- Pekin+5 Siyasi deklarasyonu ve sonuç belgesi (2003). "Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu (Türkçe-İngilizce)." 2. Baskı Ankara:Cem Web-Ofset.
- Ryder, Guy (2015). "Leveraging the cooperative advantage for women’s empowerment and gender equality." *Cooperatives and The World of Work No.1*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_307217.pdf (2 Ekim 2017).

- Sakıncı, Süreyya (2013). "Yerel Kalkınma Politikalarında Yerellik ve Katılımcılık" (ss:25 – 36). Yerel ve Bölgesel Kalkınma: Küresel ve Yerel Bakış Açıları Doç. Dr. Süleyman Yaman Koçak'a Armağan (Ed:Özen, B. ve G. Şeker), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celal Bayar Üniversitesi, Matbaa Birimi, Manisa.
- Şen, Murat (2013). "İnsan Hakları Bağlamında Çalışma Hakkı." *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi MÜHFD* Cilt:II Sayı:2 ss:13-37.
- Şener, Ülkü (2012). "Kadın Yoksulluğu." *Mülkiye Dergisi*, Cilt:36 Sayı:4 ss:51 – 67.
- Şener, Ülkü(2009). Kadın Yoksulluğu, TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı), TEPAV Değerlendirme Notu,
- Şenses, Fikret (2001). "Küreselleşmenin Öteki Yüzü:Yoksulluk." İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2012). "Kooperatifçilik ve 2012 Uluslararası Kooperatifler Yılı." Yayın No:96 <http://koop.gtb.gov.tr> (22 Eylül 2017)
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2016). "Türkiye Kooperatifçilik Raporu". Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Tchami, Guy (2007). "Handbook on Cooperatives for use by Workers' Organizations" (Vol. Cooperative Programme) International Labour Office: Geneva.
- Tolunay, Ahmet ve Akyol, Ayhan (2006). "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar." *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi* Seri: A(2), ss:116 – 127.
- Turan, Nurcan (2002). "Kooperatif İşletmeler İşletmelerinin Ekonomik Ve Toplumsal Kalkınmayı Gerçekleştirmede Başarı Sağlamalarında Etkili Olan Faktörler ve Bu Faktörlerin Türk Kooperatif İşletmeciliği Açısından Ele Alınması." *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:4 sayı:2 ss:83 – 101.
- Tutar, Filiz; Alpaslan, Cemile; Tutar, Erdiç ve Turgut Ahmet (2014). "Türkiye'de Yerel Kalkınmanın Yeni Aktörleri Üçüncü Sektör: Kooperatifler." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:2 Sayı:1 ss:501 – 524.
- TÜİK, (2016). "İstatistiklerle Kadın, 2015." Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 21519, 07 Mart 2016, <http://www.tuik.gov.tr> (16 Eylül 2017).
- TÜİK, (2017a). "İstatistiklerle Kadın, 2016." Sayı:24643, 07 Mart 2017, <http://www.tuik.gov.tr> (16 Eylül 2017).
- TÜİK, (2017b). "İstatistiklerle Yaşlılar, 2016". Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni Sayı: 24644, 16 Mart 2017, <http://www.tuik.gov.tr> (16 Eylül 2017).
- UN (United Nations) (2015), "The World's Women 2015." Trends and Statistics. <https://unstats.un.org/unsd/gender/chapter4/chapter4.html> (12 Eylül 2017).
- Van Vliet, Myfanwy (2006). "Networking Diversity Including Women and Other Under-Represented Groups in Co-Operatives." #06.01. Research Reports Series. Saskatchewan, Canada: Centre for the Study of Cooperatives, Saskatchewan Üniversitesi.
- World Bank (2011), "World Development Report 2012: Gender Equality and Development", Washington, DC: The World Bank.
- Yıldız, Ecevit (2003). "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışılabilir?" *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Cilt:25 Sayı:4 ss:83-88.